

Anton Ashurek

Kierunek i specjalność studiów:

Wschodoznawstwo

Numer albumu:

453731

**Wpływ mediów społecznościowych na potencjał
protestu w Rosji w latach 2010 - 2020**

The impact of social media on the potential of a protest in
Russia in 2010 - 2020

Praca licencjacka napisana
pod kierunkiem
dr Agnieszki Smólczyńskiej-Wiechetek

Poznań 2022

Słowa kluczowe: Rosja, protesty, potencjał protest, media społecznościowy.

Keywords: Russia, protests, protest potential, social media.

Streszczenie

Praca koncentruje się na badaniu wpływu mediów społecznościowych na potencjał protestu w Rosji w latach 2000 - 2020. Pierwszy rozdział wyjaśnia czym są media społecznościowe i pokazuje liczbę użytkowników Internetu i mediów społecznościowych. Drugi rozdział pokazuje, jak można wpływać na procesy polityczne w kraju za pośrednictwem mediów społecznościowych. Trzeci rozdział przedstawia podstawowe techniki wpływania na procesy polityczne za pośrednictwem mediów społecznościowych. Czwarty i piąty rozdziały przeprowadzają analizę aktywności protestacyjnej w Rosji w latach 2000-2020. Zakończenie stanowi poziom wpływu mediów społecznościowych na potencjał protestu w Rosji.

Abstract

The work focuses on the study of the impact of social media on the potential of protest in Russia in 2000-2020. The first chapter explains what social media is and shows the number of internet and social media users. The second chapter shows how you can influence the political processes in the country through social media. The third chapter presents basic techniques for influencing political processes through social media. The fourth and fifth chapters analyze the protest activity in Russia in the years 2000-2020. The end represents the level of influence of social media on the potential of protest in Russia.

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział I _Jak działa Internet, media społecznościowe, rekomendacje, odsetek osób w Internecie	7
1.1 Social media	7
1.2 Liczba użytkowników	9
1.3 Algorytmy rekomendacji	11
Rozdział II _Wpływ mediów społecznościowych na wybory i procesy polityczne.....	15
2.1 Mądre głosowanie	15
2.2 On nie jest "Dimonem"	17
2.3 Protest w sieciach społecznościowych – komunikatorach internetowych.	18
2.4 Wyciek danych	21
Rozdział III _Metody wywierania wpływu za pośrednictwem mediów społecznościowych	23
3.1 Kontrola nad ważnymi wydawnictwami	23
3.2 Powtórzenie	23
3.3 Większość.....	23
3.4 Okienko Overtona	24
3.5 Uwikłanie	26
3.6 Blogerzy	27
3.7 wpływ	28
Rozdział IV _Aktywność protestacyjna do 2010 roku	30
Rozdział V _Aktywność protestacyjna w latach 2010 – 2020	33
Rozdział VI _Podsumowanie	36

Wstęp

W tej pracy chcę opisać temat sieci społecznościowych i ich wpływu na potencjał protestów w Rosji w latach 2010 – 2022.

Dlaczego powinniśmy rozpatrywać zjawisko sieci społecznościowych w kontekście ich wpływu na aktywność protestacyjną? Sieci społecznościowe i współczesny Internet to dość nowe zjawisko. Świadczy o tym fakt, że ani jeden programista front-end (programista, który zajmuje się wizualnym komponentem witryn lub sieci społecznościowych) nie przeszedł jeszcze na emeryturę. Oczywiście nie mam takich statystyk, jest mało prawdopodobne, aby ktokolwiek je nawet zachował, ale o tym fakcie może świadczyć pojawienie się narzędzi do tworzenia interfejsów internetowych, takich jak CSS (Cascading Style Sheets), które pojawiły się dopiero w 1996 roku. Pierwsza wzmianka o CSS pojawiła się w 1994 roku, kiedy Hawke's Wick Lee zaproponował użycie CSS (Cascading Style Sheets) do stylistycznego projektowania stron internetowych. Ale dopiero kilka lat później udało mu się zwrócić uwagę na CSS. 17 grudnia 1996 roku opublikowano pierwszą specyfikację (CSS1) i zarekomendowano ją do użytku przez Internet Consortium (W3C). Tak więc dopiero pod koniec lat 90. XX wieku zaczęły pojawiać się narzędzia do tworzenia interfejsów, z których wszyscy teraz korzystamy. Ale nawet z odpowiednimi narzędziami do tworzenia interfejsów internetowych, Internet był bardziej jak biblioteka akademicka, która zawierała tylko artykuły naukowe lub książki. I dopiero w związku z pojawieniem się technologii internetowych, które sprawiły, że Internet stał się tańszy i bardziej dostępny dla zwykłych ludzi, zaczęły pojawiać się usługi, które pozwoliły ludziom komunikować się ze sobą, dzielić się wiadomościami lub śledzić je.

W 2004 roku pojawił się Facebook, w 2005 roku – YouTube. Firmy te, podobnie jak wiele innych (LinkedIn, mySpace itp.), były ambasadorkami nowej ery, tzw. WEB 2.0. (Tim O'Reilly), który rozpoczął swoje istnienie po "Pęknięciu bańki dot-com jesienią 2001 roku". Koncepcja ta implikuje metodologię projektowania systemów wypełnionych użytkownikami, im więcej użytkowników - tym lepiej. Same sieci społecznościowe stały się zjawiskiem masowym nieco później, kiedy Internet stał się bardziej dostępny i szybszy. W związku z tym możemy śmiało powiedzieć, że sieci społecznościowe są dość nowym zjawiskiem, które pojawiło się 15-20 lat temu. Z ich wpływu (mediów społecznościowych) na społeczeństwo, rodzicielstwo i politykę dopiero teraz zaczynamy zdawać sobie sprawę. Usługi do oglądania filmów z kotami lub

znajdowania partnera życiowego stały się narzędziami, które mogą wpływać na myśli i opinie ludzi. O znaczeniu sieci społecznościowych dla aktywności protestacyjnej mogą świadczyć również ostatnie wydarzenia, zarówno w Rosji, jak i w innych krajach. Przykładem może być komunikator Telegram i jego rola jaką odegrał podczas protestów po wyborach prezydenckich na Białorusi w 2020 roku czy wpływ kanału YouTube Aleksieja Nawalnego na liczbę głosów przeciwko partii Jedyna Rosja (mądre głosowanie, w którym Aleksiej Nawalny zaprosił do udziału wszystkich subskrybentów kanału). A także wpływ algorytmów rekomendacji na Facebooku na zwycięstwo Trumpa w wyborach w Stanach Zjednoczonych Ameryki (użycie memów i "fałszywych" artykułów o przeciwniku Trumpa w wyborach zmieniło zdanie wielu Elektorów w tych wyborach) i rozumieją, że sieci społecznościowe we współczesnym świecie mają ogromny wpływ na masy.

Nowoczesne (w obecnym sensie) sieci społecznościowe zaczęły pojawiać się pod koniec pierwszej dekady 21 wieku. Stąd też naturalny wybór okresu jaki został opisany w poniższej pracy. Do 2010 roku istniały sieci społecznościowe, niektóre z nich nadal istnieją (Facebook, YouTube), ale w tamtych latach po prostu nie miały dużego wpływu na społeczeństwo rosyjskie, ze względu na fakt, że internauci w 2010 roku stanowili 1,97 miliarda ludzi. Ponadto, na podstawie statystyk PingDomu, firmy, która została założona w 2007 roku i zbiera statystyki dotyczące odwiedzin witryn, domen itp. (statystyki te są przeprowadzane głównie do użytku komercyjnego, tak można w nie wierzyć), 88 milionów nazw domen zostało zarejestrowanych na domenie .COM, co bezpośrednio pokazuje, że większość "użytkowników" Internetu, znajdował się poza granicami Rosji.

Powołując się na statystyki pingDom¹, 825 milionów użytkowników Internetu było w Azji, a 475 milionów w Europie. Oznacza to, że w Rosji było bardzo niewielu użytkowników Internetu (więcej na ten temat poniżej). Do tego możemy dodać kilka faktów, do 2010 roku Internet był dość drogi, nie każdy mógł sobie na to pozwolić, a także trzeba wziąć pod uwagę fakt, że nie było mobilnego Internetu, co znacznie zmniejszyło jego wagę w społeczeństwie i liczbę jego użytkowników. (jako taki istniał mobilny Internet, ale ze względu na jego wysoki koszt i brak urządzeń mobilnych, które mogłyby zapewnić dość szybkie i stabilne połączenie -

¹ Za: SolarWinds, *Internet 2010 in numbers* <https://www.pingdom.com/blog/internet-2010-in-numbers/>, [Dostęp: 22.09.2022].

było to bardzo rzadkie zjawisko). Od 2022 roku prawie 5 miliardów ludzi korzysta z Internetu, w Rosji, zgodnie z najnowszymi danymi z 2021 roku, z Internetu korzysta 124 miliony ludzi (tak powiedział szef Roskomnadzoru Andriej Lipow²). Choć jeszcze w 2010 roku szef Ministerstwa Komunikacji i Technologii Informacyjnych Federacji Rosyjskiej Leonid Reiman stwierdził, że dostęp do Internetu ma tylko 14 mln Rosjan.

Na podstawie tych danych możemy stwierdzić, że rozsądnym krokiem byłoby rozważenie wpływu sieci społecznościowych na potencjał protestu po 2010 roku, kiedy to aktywni użytkownicy portali społecznościowych zaczęli rosnać, a Internet stał się tańszy i bardziej dostępny. Według Dementieva I.N. potencjał protestu to jest wskaźnik obecności problemów społecznych i potrzeby zwiększenia skuteczności działań ze strony państwa, mające na celu wzmocnienie sytuacji społeczno-gospodarczej ludności³.

² В Роскомнадзоре рассказали, сколько человек в России пользуются Интернетом, Фонтанка.ру , 19.10.2021, <https://www.fontanka.ru/2021/10/19/70202651/> [Dostęp 22.09.2022]

³ Дементьева И.Н. Потенциал протеста как форма проявления социального капитала

Rozdział I

Jak działa Internet, media społecznościowe, rekomendacje, odsetek osób w Internecie

1.1 Social media

Na wstępie należy wyjaśnić, czym są media społecznościowe, aby znaleźć dokładną definicję tego terminu. W definicji J. Obara o S. Wildmana, która jest szeroko stosowana w literaturze przedmiotu, czytamy, że media społecznościowe to: „Chociaż Internet i sieć WWW zawsze były wykorzystywane do ułatwiania interakcji społecznych, pojawienie się i szybkie rozpowszechnienie funkcji Web 2.0 w pierwszej dekadzie nowego tysiąclecia umożliwiło ewolucyjny skok w społecznym korzystaniu z sieci. To i niższe koszty przechowywania danych online umożliwiły po raz pierwszy zaoferowanie masom internautów dostępu do wielu przestrzeni zorientowanych na użytkownika, które mogliby wypełnić treściami tworzonymi przez użytkowników, a także odpowiednio zróżnicowany zestaw opcji linkowania te materiały. przestrzenie razem tworząc wirtualne sieci społecznościowe”⁴.

Ponadto autorzy zwracają uwagę na kilka kluczowych pojęć definiujących media społecznościowe.

1. Media społecznościowe to interaktywne aplikacje internetowe Web 2.0.
2. Treści generowane przez użytkowników, takie jak wiadomości tekstowe (posty) lub komentarze, zdjęcia cyfrowe lub filmy oraz dane uzyskane podczas wszystkich interakcji online, są siłą napędową sieci społecznościowych.
3. Użytkownicy tworzą profile dla konkretnego serwisu lub aplikacji, które są tworzone i utrzymywane przez serwis społecznościowy.
4. Serwisy społecznościowe przyczyniają się do rozwoju internetowych serwisów społecznościowych, łącząc profil użytkownika z profilem innych osób lub grup.

Przez interaktywność możemy rozumieć zdolność systemu do reagowania na działania użytkownika, ale tylko wtedy, gdy ta odpowiedź jest przetwarzana we właściwy sposób. Na przykład możliwość napisania komentarza pod filmem na YouTube nie jest jeszcze

⁴ Obar, J.A. and Wildman, S. (2015). Social media definition and the governance challenge: An introduction to the special issue. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2647377 [Dostęp 22.09.2022]

interaktywnością - to tylko publikacja tego komentarza pod filmem, czyli reakcja na działania użytkownika. Tak więc definicja „mediów społecznościowych” obejmuje wszystkie usługi znajdujące się w Internecie, które pozwalają ludziom w czasie rzeczywistym tworzyć, edytować, komentować, przebywać w społecznościach i grupach oraz przeglądać informacje. Na tym opiera się interaktywność mediów społecznościowych.

Na podstawie powyższego chciałbym również podzielić media społecznościowe na 3 podgrupy:

1. Media społecznościowe przeznaczone do komunikacji (Vkontakte, Facebook, Messenger, Telegram).
2. Media społecznościowe przeznaczone do edycji informacji (Wikipedia, mapy Google).
3. Media społecznościowe umożliwiające udostępnianie informacji multimedialnych (YouTube, Instagram, Twitter).

Czy można powiedzieć, że tak zwane „nowe media” mogą odnosić się do mediów społecznościowych? Do pewnego stopnia tak. W związku z tym, że media społecznościowe to przede wszystkim zdolność użytkowników do komunikowania się między sobą i dzielenia się informacjami, publikacje prasowe i telewizyjne, przechodzące ze starych (tradycyjnych) mediów na nowoczesne (nowe media), w pewnym stopniu stały się mediami społecznościowymi. Sam fakt, że media przeniosły swoją działalność z drukowania gazet lub tworzenia programów telewizyjnych do Internetu, nie czyni z niej mediów społecznościowych, ale jeśli dana agencja ma profil w sieci społecznościowej w serwisie społecznościowym, na przykład Instagramie, gdzie każdy czytelnik dowolnych wiadomości może wyrazić swoją opinię w komentarzach pod tym wpisem, to jest znak mediów społecznościowych. Inaczej, bez możliwości feedbacku czy możliwości wpływu czytelnika na tworzenie treści, będą to zwykłe media bez feedbacku. Dlatego chciałbym rozważyć wpływ mediów społecznościowych na aktywność protestacyjną w oparciu o to, że do tej definicji nadają się tylko te zasoby Internetu, które spełniają powyższe parametry.

Ponieważ w tym artykule chcę rozważyć bezpośredni wpływ mediów społecznościowych na potencjał protestu w Rosji, najlepszym sposobem na to jest rozważenie mediów społecznościowych w kontekście sieci społecznościowych. Najczęściej spotykane są sieci

społecznościowe, które zapewniają użytkownikom ogromne możliwości komunikowania się ze sobą.

Jeszcze 20 lat temu musieliśmy zadowolić się tradycyjnymi mediami w postaci telewizji czy gazet, bez informacji zwrotnej, ale teraz możemy zostawić reakcję na każdą wiadomość, którą zobaczą miliony ludzi. Fakt, że dana osoba ma możliwość przekazania informacji zwrotnej mediom, niszczy jednopunktowość pracy mediów.

1.2 Liczba użytkowników

Z roku na rok rośnie liczba internautów, zarówno na świecie, jak i w Rosji. Jednocześnie rośnie również liczba użytkowników sieci społecznościowych. Potwierdza to wypowiedź szefa Roskomnadzoru Andrieja Lipowa na forum Spektr w Soczi w 2021 r., że w Rosji grupa osób korzystających z Internetu wzrosła do 124 mln osób w 2021 r.

W latach 2020-2021 liczba użytkowników Internetu w Federacji Rosyjskiej wzrosła o 6,0 mln (+ 5,1%)⁵. Jak wynika ze WeAraSocial Rosjanie spędzają na portalach społecznościowych średnio 2 godziny 28 minut dziennie, dane za 2021 rok. Każdego roku ilość czasu spędzanego w sieciach społecznościowych rośnie zarówno na świecie, jak i w Rosji. Można również zauważyć, że 63% osób korzysta z Internetu do wyszukiwania informacji, a 42% respondentów w Rosji twierdzi, że korzysta z sieci społecznościowych do wyszukiwania. Liczba użytkowników mediów społecznościowych w Rosji według stanu na 2021 r. wyniosła 99 milionów użytkowników. Na jednego użytkownika przypada około 7 kont w sieciach społecznościowych, tj. każdy użytkownik korzysta z około 7 różnych sieci społecznościowych (może to być znacznie mniej, ponieważ jeden użytkownik może mieć kilka kont w jednej sieci społecznościowej). Jednocześnie bardzo ważne jest, zrozumienie celu w jakim jest wykorzystywany Internet i to, do czego dokładnie ludzie używają sieci społecznościowych. I tak na podstawie tego badania na pytanie, jaki jest główny powód korzystania z sieci społecznościowych odpowiadają :

1. być na bieżąco z wiadomościami i wydarzeniami - 36,5%;

⁵ Ю. Сергеева, *Интернет и соцсети в России в 2021 году — вся статистика*, WebCanape, 12.02.2021. <https://www.web-canape.ru/business/internet-i-socseti-v-rossii-v-2021-godu-vsya-statistika/> [Dostęp 22.09.2022]

2. aby przeglądać treści rozrywkowe/zabawne — 35 %;
3. zrobić coś w wolnym czasie — 34,4 %;
4. wiedzieć, co robią znajomi - 33%;
5. udostępniać zdjęcia i filmy - 27,9%;
6. szukać towarów w celu ich zakupu - 27,5%;
7. komunikować się z ludźmi - 26,8%;
8. być na bieżąco ze znajomymi (ponieważ wielu znajomych jest na portalach społecznościowych) - 25,1%;
9. dzielić się opinią - 23,4%;
10. poznawać ludzi - 21,3%;
11. komunikować się w pracy - 20,3%;
12. niczego nie przegapić - 18,9%;
13. obserwować i śledzić wydarzenia sportowe - 18,6%;
14. śledzić wiadomości o znanych osobach - 17,6%;
15. dzielić się informacjami o swoim życiu - 16,3%;
16. promować i wspierać działalność charytatywną - 12,5%.

Odsetek osób, które korzystają z sieci społecznościowych w celu wyszukiwania wiadomości, potwierdzają również badania Centrum Lewady⁶. W nim liczba respondentów korzystających z sieci społecznościowych jako środka pozyskiwania informacji i wiadomości osiągnęła 38%. Chociaż odsetek respondentów, którzy jako główne źródło informacji wskazywali telewizję, wynosi 70%. Telewizja jest nadal głównym źródłem informacji. Z najnowszego badania VTsIOM z dnia 23 września 2021 r. wynika, że: Rosjanie najczęściej dowiadują się o wiadomościach o gospodarce i życiu społeczno-politycznym kraju i regionu z telewizji centralnej (47%), portali społecznościowych i blogów na Internet (42%), rozmowy z ludźmi (40%), wiadomości, strony analityczne i oficjalne w Internecie (36%), a także z telewizji regionalnej i lokalnej (31%)⁷.

⁶ Интернет, социальные сети и VPN, Левада-центр, 08.04.2022, <https://www.levada.ru/2022/04/08/internet-sotsialnye-seti-i-vpn/> [Dostęp 22.09.2022]

⁷ Медиапотребление и активность в интернете, ВЦИОМ, 23.09.2021, <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/mediapotreblenie-i-aktivnost-v-internete> [Dostęp 22.09.2022]

A pięć najpopularniejszych sieci społecznościowych to: WhatsApp - 83%; YouTube - 75%; VKontakte - 61%; Instagram - 53% i Telegram - 42%. Dane te praktycznie potwierdza badanie weAreSocial dotyczące stanu Internetu w Rosji w 2021 r.⁸. Zawiera następujące statystyki popularnych sieci społecznościowych: YouTube - 85%; VK - 78%; WhatsApp - 75,8% itd. Ważne jest również, aby zauważyć, co powoduje największe zainteresowanie odbiorców tych sieci społecznościowych: wiadomości o wydarzeniach w kraju i na świecie - 49%; polityka - 42% na podstawie badania VTsIOM.

Tak więc, biorąc pod uwagę, że w Rosji jest 99 milionów aktywnych użytkowników sieci społecznościowych⁹, a użytkowników najpopularniejszego z nich (YouTube) to około 80% (na podstawie badań WeAreSocial i rosyjskiego VTsIOM), około 80 milionów osób korzysta z tej sieci społecznościowej. Na podstawie tych danych możemy stwierdzić, że prawie cała ludność w wieku produkcyjnym w kraju korzysta z tej sieci społecznościowej (według Rosstatu całkowita populacja w wieku produkcyjnym średnio w 2019 r. to 82 019 672 osoby). Tak więc każdy pełnosprawny Rosjanin 100% otrzymuje informacje (treści) z serwisu YouTube, należy również wziąć pod uwagę fakt, że każdy użytkownik ma średnio 7 kont w sieciach społecznościowych (mogą istnieć różne sieci społecznościowe lub kilka rachunki w jednym) t.e. stwierdzenie, że wszyscy obywatele Rosji korzystają z sieci społecznościowych, jest prawdziwe. Biorąc pod uwagę powyższe, konieczne jest również ustalenie, jakie informacje (treści) użytkownik może otrzymać w „Rekomendacjach” w sieci społecznościowej, z której korzysta. Wszystkie są bardzo podobne i nazywane są „algorytmami rekomendacji”.

1.3 Algorytmy rekomendacji

Każda sieć społecznościowa ma własne, unikalne algorytmy polecania treści użytkownikowi. Różnią się tym, że na podstawie jakich danych mogą polecić użytkownikowi konkretny materiał, a także cechy samego materiału (treści), na przykład na YouTube jest to film, na Instagramie są to posty użytkowników itp. Nie można uzyskać dostępu do samych

⁸ Ю. Сергеева, *Интернет и соцсети в России в 2021 году — вся статистика*, WebCanape, 12.02.2021. <https://www.web-canape.ru/business/internet-i-socseti-v-rossii-v-2021-godu-vsya-statistika/> [Dostęp: 21.09.2022].

⁹ Ю. Сергеева, *Интернет и соцсети в России в 2021 году — вся статистика*, WebCanape, 12.02.2021. <https://www.web-canape.ru/business/internet-i-socseti-v-rossii-v-2021-godu-vsya-statistika/> [Dostęp 22.09.2022]

algorytmów, ponieważ są one własnością firm, które je wymyśliły i używają, ale możliwe jest zidentyfikowanie głównego trendu takich rekomendacji na podstawie niuansów sprzedaży w tych sieciach społecznościowych.

I tak schemat pracy „pasa” wiadomości, podstawowy algorytm można opisać w następujący sposób:

1. Badana jest aktywność użytkownika w sieciach społecznościowych
2. Powstaje mapa zainteresowań
3. Ranking treści, które są bliższe użytkownikowi i pojawiają się jako pierwsze w kanale.

Aby wyjaśnić takie algorytmy, możemy wziąć sieć społecznościową o największym zasięgu odbiorców i możliwości potwierdzenia danych. Na przykładzie Facebooka możemy zadeklarować, że ta sieć społecznościowa klasyfikuje dane (posty użytkowników) i pokazuje je w takiej kolejności w „pasu” informacyjnym, że użytkownik pozostanie w niej (w sieci społecznościowej) tak długo, jak to możliwe. Tutaj można szukać złośliwych intencji lub teorii spiskowych, o których często lubi się mówić, jeśli chodzi o takich gigantów jak Facebook. Ale moim zdaniem twórcy Facebooka, podobnie jak w zasadzie i wszystkich innych sieci społecznościowych, pracują nad zwiększeniem retencji odbiorców, aby zarabiać pieniądze, im więcej czasu użytkownik spędza w tej sieci społecznościowej - tym więcej reklam zobaczy.

Wszystkie siły sieci społecznościowych, podobnie jak w zasadzie i innych mediów społecznościowych, mają na celu maksymalizację zaangażowania użytkownika w celu zarabiania pieniędzy na wyświetlaniu reklam. Aby napisać tego rodzaju algorytmy rekomendacji, Facebook ma wszystko, czego potrzebuje, czyli dane użytkownika. Nie jest tajemnicą (jest to zapisane w umowie użytkownika Facebooka), że firma zbiera dane użytkowników, nawet dane z innych aplikacji. Można to wyświetlić, logując się do swojego profilu na Facebooku i otwierając „działania w innych aplikacjach”¹⁰. W ten sposób firma wie nie tylko, co piszesz na swoim koncie, ale także z jakich aplikacji korzystasz, co zamawiasz z Uber eats, dokąd jedziesz taksówką i gdzie polecisz na wakacje w przyszłym roku (jeśli już zarezerwowałeś bilet za pośrednictwem aplikacji w telefonie). Mając w arsenale nieograniczony przepływ danych o osobie, możesz wybrać dla niego nie tylko niezbędną reklamę, ale także

¹⁰ Действия вне Facebook, https://www.facebook.com/off_facebook_activity [Dostęp 22.09.2022]

wybrać odpowiednie "posty", zdjęcia, artykuły lub filmy. Algorytm zwiększa ilościową wartość wiadomości w kanale, które mogą być interesujące dla konkretnej osoby, i ukrywa te, które nie byłyby dla niego szczególnie interesujące. Wszystko po to, aby użytkownik spędzał jeszcze więcej czasu w tej sieci społecznościowej. Jest to dość rozsądne rozwiązanie w tym celu, ale istnieje kilka "pułapek".

Na co zwracają uwagę przy sortowaniu treści dla użytkownika:

1. Zaangażowanie - Polubienia i komentarze; - Interakcja ze stroną, którą zauważyli znajomi; - Udostępnić post w Messengerze; - Odpowiedzi na komentarze do filmu.
2. Relacje — z kim ludzie wchodzi w interakcje; — Stopień wypełnienia profilu; - Interakcja między użytkownikami.
3. Typ treści - Typ nagrania (video, link, obraz); Jak pouczająca jest treść? - Czas spędzony na oglądanie postu.
4. Nowość - Nowe posty są wyświetlane jako pierwsze; - Data publikacji; - Która jest teraz godzina; - Technologie (jaki model telefonu, jak połączyć się z siecią WWW).

Oto kilka cytatów z artykułu „Washington post”, który powstał na podstawie ujawnionych dokumentów z Facebook:

„Gdy użytkownicy przewijają dalej w dół, w mniejszych polach tutaj, algorytm dyktuje pozycję każdej wiadomości. Algorytm jest precyzyjnie dostosowany do każdego użytkownika, ale odzwierciedla również strategię Facebooka na rzecz pewnych treści lub zachowań, jak pokazano w poniższych kanałach”; „Od 2018 roku algorytm podnosi komunikaty zachęcające do interakcji, takie jak te popularne wśród znajomych. Ogólnie daje to pierwszeństwo postom znajomych i rodziny oraz wirusowym memom, a także treściom, które powodują podziały”¹¹.

Główny wniosek, jaki można z tego wyciągnąć, jest następujący - osoba nigdy nie zobaczy informacji, które są sprzeczne z jego opinią, ponieważ wpłynie to na czas spędzony w tej sieci społecznościowej. Tak więc osoba, która popiera określonego kandydata w wyborach, nigdy nie zobaczy przemówienia konkurenta na ośi czasu, chyba że jest to jego ujawnienie.

¹¹ W. Oremus, Ch. Alcantara, J. B. Merrill, A. Galocha, *How Facebook shapes your feed*, The Washington Post, 26.10. 2021, <https://www.washingtonpost.com/technology/interactive/2021/how-facebook-algorithm-works/> [Dostęp: 22.09.2022].

Wydaje się, że nie ma złych intencji ze strony gigantów takich jak Facebook, ale gdy tylko takie sieci społecznościowe zaczęły się pojawiać, a ludzie zaczęli dokładnie rozumieć, jak działają, wielu zaczęło ich używać do własnych celów. Jeśli chcesz promować ideę sfałszowanych wyborów w Stanach Zjednoczonych wśród mas, trzeba odwołać się do publiczności, która jest w grupach o spiskach, wierzy w UFO lub w yeti. To będzie świetna publiczność do forsowania takich pomysłów.

Rozdział II

Wpływ mediów społecznościowych na wybory i procesy polityczne

O bezpośrednim wpływie mediów społecznościowych na system polityczny w Rosji pisze wielu¹² autorów zajmujących się tym tematem. I jak twierdzą jest on bezsprzeczny. Obserwuje się na całym świecie, zarówno w Rosji jak i w innych krajach.

Warto zwrócić uwagę na 2 odrębne sprawy związane z protestami przeciwko korupcji 26 marca 2017 r. oraz firmą Nawalny (smart voting), na wynik której duży wpływ miała sieć społecznościowa YouTube.

2.1 Mądre głosowanie

Mądre głosowanie to całkowicie internetowy projekt, który był dystrybuowany wyłącznie za pośrednictwem mediów społecznościowych, w szczególności kanału YouTube Aleksieja Nawalnego. Oto jak Aleksiej Nawalny opisuje tę inicjatywę - "Same partie nie mogą się zgodzić i nominować ani jednego kandydata przeciwko Zjednoczoną Rosji. Ale możemy się co do tego zgodzić. Jesteśmy różni, ale mamy tę samą politykę – jesteśmy przeciwko monopolowi Zjednoczonej Rosji. Wszystko inne to matematyka. Jeśli wszyscy będziemy działać mądrze i głosować na najsilniejszego z kandydatów, on wygra, a Zjednoczona Rosja przegra¹³. Projekt został pomyślany właśnie po to, aby prorządowa partia Zjednoczona Rosja nie uzyskała większości w wyborach. Jest to wyjątkowy projekt w swojej istocie, który oferuje uczestnikom (wyborcom) zarejestrowanie się w "mądrym głosowaniu", a w dniu głosowania otrzymanie wiadomości z imieniem i nazwiskiem kandydata, na którego chcesz głosować. Oczywiście nie będzie to kandydat z partii Jedna Rosja. Nawalny proponuje użycie "mądre głosowanie" w nadchodzących wyborach w Moskwie i Petersburgu. Według polityka zespół projektowy, na podstawie wyników poprzednich wyborów w regionie i aktualnych sondaży, wyłoni najsilniejszego kandydata, a następnie zaproponuje wyborcom oddanie na niego głosu¹⁴.

¹² M.in. A. Legucka, *Przyszłość rosyjskiego suwerennego Internetu*, Biuletyn PISM nr 67 (2265) 29 marca 2021 r.; L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, PWN 2019;

¹³ *Навальный запустил проект «Умное голосование»*, Новая Газета, 28.11.2018, <https://novayagazeta.ru/articles/2018/11/28/147156-navalnyy-zapustil-proekt-umnoe-golosovanie-on-dolzhen-ob-edinit-oppozitsiyu-chtoby-pobedit-edinuyu-rossiyu-v-regionah> [Dostęp 22.09.2022]

¹⁴ *Навальный запустил проект «Умное голосование»*, Новая Газета, 28.11.2018, <https://novayagazeta.ru/articles/2018/11/28/147156-navalnyy-zapustil-proekt-umnoe-golosovanie-on-dolzhen-ob-edinit-oppozitsiyu-chtoby-pobedit-edinuyu-rossiyu-v-regionah> [Dostęp 22.09.2022]

Dzięki temu projektowi (mądre głosowanie) Nawalny postanowił zjednoczyć opozycyjnie nastawionych wyborców i skierować ich głosy w jednym kierunku. Dość mądra decyzja, ze względu na fakt, że większość wyborców nie bierze udziału w wyborach, ponieważ uważają wybory za całkowicie sfałszowane, w których uczestniczyć po prostu nie ma sensu. Na podstawie badań centrum lewady można zauważyć, że 31% respondentów nie wierzy żadnemu z obecnych polityków i nie chce na nikogo głosować, 30% respondentów uważa, że nic nie będzie zależało od jego (respondenta) udziału w głosowaniu, a 14% respondentów jest przekonanych, że partia i tak wygra. „Zjednoczona Rosja”¹⁵.

"Sukces opozycji zapewniła kombinacja dwóch czynników: wzrost nastrojów protestacyjnych, co zmniejszyło bazę wyborczą kandydatów rządu, oraz spadek poziomu konkurencji w opozycji, zarówno ze względu na strategię "mądrego głosowania", jak i dyskwalifikację kandydatów. Czynniki te zapewniły główny przepływ głosów od kandydatów administracyjnych i słabych opozycjonistów do najsilniejszych kandydatów opozycji, przyczyniając się tym samym do ich zwycięstwa. "Mądre głosowanie" przyczyniło się do tego zwycięstwa, ale ogólny wynik wyborów nie przesądził. Jego efekt ilościowy wyniósł 5,6% głosów, podczas gdy efekt głosowania protestacyjnego wyniósł 9,7%." Takie wyniki kampanii przed wyborami do Moskiewskiej Dumy Miejskiej w 2019 roku są dostarczane przez analityka Iwana Wiktorowicza Bolszakowa (analityka politycznego, członka Rosyjskiego Stowarzyszenia Nauk Politycznych) i Władimira Walerjewicza Perevalova (magister nauk politycznych, analityk polityczny) - "Konsolidacja czy protest? „Mądre głosowanie” w moskiewskich wyborach”¹⁶. Na podstawie tych danych jasne jest, że ogólnie rzecz biorąc, "Mądre głosowanie" nie dało żadnych wysokich wyników, a także toczyły się dyskusje na temat faktu, że niewłaściwi kandydaci otrzymali głosy z mądrego głosowania.

Oto, co pisze Meduza: "W 30. okręgu wyborczym wokół "Mądrego głosowania" wybuchł nawet skandal: siedziba Nawalnego poparła tutaj kandydata Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej Władysława Żukowskiego, podczas gdy niezależny kandydat Roman Yuneman startował w tym samym okręgu. Przed wyborami twierdził, że może wygrać - i poparł swoje

¹⁵ *Мотивация участвовать в выборах*, Левада-центр, 12.07.2016, <https://www.levada.ru/2016/07/12/motivatsiya-uchastvovat-v-vyborah/> [Dostęp 22.09.2022]

¹⁶ *Консолидация или протест? „Умное голосование” на Московских выборах*, strona 50, DOI: 10.30570/2078-5089-2020-96-1-50-73

słowa sondażami, które obiecywały mu pierwsze miejsce. W rezultacie Yuneman przegrał z kandydatem burmistrza. "Yuneman miał wspaniałą kampanię, ale zgodnie z zasadami "mądrego głosowania" musieliśmy poprzeć komunistę w tym okręgu, ponieważ KPRF wcześniej zajmowała tutaj drugie miejsce ze stosunkowo niewielką przewagą."¹⁷.

Tym samym Nawalnemu udało się stworzyć narzędzie, które ma wystarczający wpływ na wybory i może kierować głosy we właściwym (w tym przypadku opozycyjnym) kierunku. Warto również zwrócić uwagę na jeden, bardzo ważny fakt - rozprzestrzenianie się "mądrego głosowania" przeprowadzono bezpośrednio za pośrednictwem kanału YouTube i innych sieci społecznościowych Aleksieja Nawalnego. Tak więc osoba, która nie może uczestniczyć w telewizji lub radiu, była w stanie obezwładnić ludzi, dać im narzędzie (mądre głosowanie) i wpłynąć na wybory do Moskiewskiej Dumy Miejskiej.

2.2 On nie jest "Dimonem"

26 marca 2017 r. w całej Rosji odbyły się protesty przeciwko korupcji, które były wynikiem szeroko zakrojonego śledztwa FBK (Fundacji Antykorupcyjnej, organizacja Aleksieja Nawalnego) w sprawie wysokiego poziomu korupcji na najwyższych szczeblach władzy w Rosji. W tym Dmitrij Miedwiediew (7 maja 2008 - 7 maja 2012 Prezydent Federacji Rosyjskiej, 8 maja 2012 - 15 stycznia 2020 - Przewodniczący Rządu Federacji Rosyjskiej). Śledztwo zostało opublikowane na portalu społecznościowym YouTube, który w chwili pisania tego tekstu ma ponad 45 000 000 wyświetleń! Trzeba także zrozumieć, że nie wszystkie wyświetlenia to prawdziwi ludzie, podczas gdy niektórzy oglądali ten film kilka razy (teoretycznie YouTube nie liczy powtarzających się wyświetleń z jednego konta, ale nie jest to znane na pewno). Publikacja tego śledztwa (wideo) spowodowała ogromne (jak na standardy współczesnej Rosji) protesty w ponad 30 miastach Rosji, w których wzięło udział od 32 tysięcy do 92 tysięcy osób.

¹⁷ Стратегия «умного голосования» оказалась победной или не очень?, Медуза, 09.09.2019, <https://meduza.io/feature/2019/09/09/strategiya-umnogo-golosovaniya-okazalas-pobednoy-ili-ne-ochen> [Dostęp 22.09.2022]

Według wstępnych szacunków dla wszystkich miast, od 32 359 do 92 861 osób przyszło na protesty 26 marca 1666 - 1805 osób zostało zatrzymanych¹⁸.

Te same dane potwierdza serwis OVD-Info, oto co piszą:

„26 marca 2017 r. w całej Rosji odbyły się wiece, zainicjowane śledztwem Fundacji Antykorupcyjnej w sprawie "tajnego imperium" premiera Dmitrija Miedwiediewa. Według różnych źródeł protestowało łącznie od 32 359 do 92 861 osób. Około 1805 osób zostało zatrzymanych, w tym 1043 w Moskwie”¹⁹.

Ten przypadek wyraźnie pokazuje, jak ważną rolę odgrywał serwis do oglądania wideo YouTube, ponieważ bez niego nie można było liczyć na dużą popularność tego filmu, z tego powodu że nie ma dla tego celu innego zamiennika na świecie.

2.3 Protest w sieciach społecznościowych – komunikatorach internetowych.

Czym innym jest opublikowanie filmu z dochodzeniem w sprawie skorumpowanego urzędnika, ale zupełnie inną rzeczą jest organizowanie protestów, tutaj z pomocą przychodzą nam komunikatory (sieci społecznościowe służące do wymiany wiadomości głosowych, tekstowych lub wideo). Dlaczego komunikatory internetowe są bardzo ważne i dlaczego konieczne jest mądre wybranie programu, za pośrednictwem którego dana osoba chce się organizować lub brać udział w protestach? Aby odpowiedzieć na to pytanie, możemy spojrzeć na działania usługi VKontakte (sieć społecznościowa w Rosji podobna do Facebooka), która przesyła dane osobowe, dane korespondencyjne służbom specjalnym Rosji. Na podstawie korespondencji VK (VKontakte) wszczęto wiele spraw zarówno administracyjnych, jak i karnych. Również praktyka otwierania spraw o wezwania do ekstremizmu jest bardzo powszechna (art. 280 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej przewiduje odpowiedzialność karną za publiczne wezwania do prowadzenia działalności ekstremistycznej). Najczęściej ten artykuł jest używany w odniesieniu do repostów w sieciach społecznościowych. Jest to bardzo

¹⁸ Сколько людей вышли на улицы 26 марта и сколько задержали? Карта протеста, Медуза, 27.03.2017, <https://meduza.io/feature/2017/03/27/skolko-lyudey-vyshli-na-ulitsy-26-marta-i-skolko-zaderzhali-karta-protesta> [Dostęp 22.09.2022]

¹⁹ Акции против коррупции в правительстве РФ: «Он нам не Димон», ОВД-News, <https://ovd.news/story/akcii-protiv-korrupcii-v-pravitelstve-rf-nam-ne-dimon> [Dostęp 22.09.2022]

obszerny artykuł, pod którym dosłownie każdy może wpaść. Oto jak ten artykuł jest opisany w Tinkov Magazine.

„Ekstremizm jest dość szeroką definicją. Obejmuje marsz wzdłuż Tverskaya z demonstracją nazistowskiej swastyki i zaproszenie do tego marszu w celu promowania ideologii faszystów oraz post na blogu wzywający do poślubienia mężczyzn określonej narodowości, wywyższając ich ponad innych, nawet jeśli mówi, że jest to osobista opinia”²⁰.

Dlatego w Rosji komunikator Telegram stał się bardzo powszechny. Osobliwością tego komunikatora jest właśnie bezpieczeństwo jego użytkowania. Komunikator Telegram, stworzony przez Pawła Durowa, twórcę sieci społecznościowej VKontakte. Historia "ściskania" (tak można opisać, co stało się z firmą Pawła Durowa) otworzyła oczy wielu ludziom na nagość takich gigantów informacyjnych. Mając biliony terabajtów korespondencji użytkowników w swoich bazach danych, specjalna służba Rosji naturalnie zainteresowała się tymi danymi. W 2013 roku Paweł Durow został zmuszony do sprzedaży sieci społecznościowej VKontakte, ponieważ nie chciał przekazywać kluczy szyfrujących osobistej korespondencji służbom specjalnym Rosji. Zdarzały się również przypadki nacisków na Durowa przed transakcją. Oto, co pisze o tym publikacja "Komersant":

„Wydarzenia wokół twórcy sieci społecznościowej mogły być elementem nacisku na Pawła Durowa przed zawarciem umowy z funduszem United Capital Partners Ilyi Szerbowicza, który nabył 48% udziałów w spółce, zasugerowała Ksenia Arutyunova, analityk w Rye, Man & Gor Securities. «Podobne przypadki zdarzały się na rynku. Ostatnie wydarzenia sugerują, że być może Paweł Durow chce zostać zmuszony do sprzedaży swoich udziałów»”²¹²².

²⁰ Е. Мирошкина, *Слышал, что в России сажают за репосты. Как это возможно?*, Тинькофф журнал, 16.08.2018, https://journal.tinkoff.ru/ask/extremism/?utm_source=subscribers&utm_medium=mail&utm_campaign=sat80 [Dostęp 22.09.2022]

²¹ А. Зобина, Ю. Сапронова, *Павел Дуров сбил инспектора, но уголовного дела не будет*, Коммерсантъ, 07.06.2013, <https://www.kommersant.ru/doc/2208016> [Dostęp 22.09.2022]

²² А. Киселёв, *События говорят о том, что Павла Дурова хотят вынудить продать свою долю "В контакте"*, Коммерсантъ, 18.04.2013, <https://www.kommersant.ru/doc/2173132> [Dostęp 22.09.2022]

Również Paweł Durov wspomina o tym w jednym ze swoich wywiadów i mówi, dlaczego stworzył telegram sieci społecznościowej i że jest to jedna (jeśli nie najbardziej) bezpieczna sieć społecznościowa we współczesnym świecie²³.

Chociaż telegram został oskarżony o "wyciek" danych do służb specjalnych Rosji, opierając się na nowej polityce prywatności przyjętej przez usługę telegramu w 2018 roku. Na co Paweł Durov odpowiedział w swoim kanale telegramowym: „Tego lata stworzyliśmy pełnoprawną politykę prywatności telegramu, aby zachować zgodność z nowymi europejskimi przepisami dotyczącymi ochrony danych osobowych. W polityce prywatności zastrzeżliśmy sobie prawo do przekazania adresu IP i numeru telefonu terrorystów odpowiednim służbom na mocy nakazu sądowego. Niezależnie od tego, czy kiedykolwiek skorzystamy z tego prawa, taki środek powinien uczynić Telegram mniej atrakcyjną platformą dla tych, którzy są zaangażowani w wysyłanie propagandy terrorystycznej tutaj. Czy ta zmiana może doprowadzić do zakończenia prób zablokowania Telegrama w Rosji? Myślę, że nie - z dwóch powodów: 1. W Rosji Telegram nie wymaga numeru i adresu IP terrorystów decyzją sądu, ale coś zasadniczo innego - dostęp do wiadomości i wszystkich użytkowników. 2. Telegram w Rosji jest zakazany; setki adresów IP są blokowane codziennie w celu ograniczenia dostępu do usługi. W związku z tym nie bierzemy pod uwagę żadnych odwołań od rosyjskich służb, a nasza polityka prywatności Nie dotyczy sytuacji w Rosji”²⁴.

Ten czynnik bezpieczeństwa korespondencji i danych osobowych bezpośrednio wpływa na liczbę użytkowników tego komunikatora. Opierając się na badaniu Deloitte ²⁵, aktywnymi użytkownikami telegramu w 2021 r. jest około 52% użytkowników RuNet, czyli połowa statystycznie korzystających z Internetu Rosjan. Chociaż 5 lat temu liczba użytkowników wynosiła około 5% odbiorców "RuNet".

Opierając się na Białoruskim doświadczeniu w korzystaniu z kanałów telegram i podobieństwie programu informacyjnego dotyczącego bezpieczeństwa danych osobowych, można zauważyć, że telegram w większości przypadków służy do komunikacji podczas

²³ Pavel Durov of Telegram: WhatsApp Sucks, <https://www.youtube.com/watch?v=kVZN9QbtFgs> [Dostęp 22.09.2022]

²⁴ П. Дуров, *Этим летом мы создали полноценную политику конфиденциальности Telegram*, https://t.me/durov_russia/10 [Dostęp 22.09.2022]

²⁵ Д. Ковалёнок, *Потребительские предпочтения*, Деловой Петербург, 04.10.2021, https://www.dp.ru/a/2021/10/04/Potrebitelskie_predpochte [Dostęp 22.09.2022]

protestów i ich organizacji. Według stanu na 29 listopada 2020 ROKU kanał "Nexta Live" ma 1 740 tysięcy subskrybentów, co stanowi 1/5 populacji Białorusi²⁶.

2.4 Wyciek danych

Bardzo ważnym aspektem każdej aktywności w Internecie jest bezpieczeństwo. Ale sam Internet nie może być bezpieczny, ponieważ po prostu nie można przewidzieć, gdzie dokładnie może dojść do naruszenia danych. Zwykły użytkownik zazwyczaj nie zwraca uwagi na bezpieczeństwo, ponieważ zwykle używa tylko oryginalnych (oficjalnych) aplikacji i usług, które z kolei gwarantują to samo bezpieczeństwo. Z drugiej strony najzwyczajniejsza osoba nie powinna się martwić, ponieważ nikt nie będzie potrzebował jego danych, z wyjątkiem oszustów, którzy mogą zadzwonić i przedstawić się jako pracownik banku. Ale, jak już wiemy ze słów Edwarda Snowdena, można uzyskać dowolne dane, ale nie każde dane są potrzebne. Jak mówią, hakowanie wciąż musi być zasłużone. Jednak w wielu krajach, w tym w Rosji, działalność opozycyjna może być bardzo niebezpieczna. Wynika to z faktu, że w reżimach autorytarnych *a priori* opozycja będzie ścigana przez władze. Dlatego większość takich działań opozycyjnych w ostatniej dekadzie odbywa się właśnie w sieciach społecznościowych. Media społecznościowe mogą dać poczucie bezpieczeństwa przed represyjną maszyną autorytarnego reżimu. Wielu wydaje się, że jeśli zorganizujesz protesty za pośrednictwem komunikatora telegramowego, władze cię nie "dostaną". To nieporozumienie kosztowało wielu nie tylko miejsca pracy, ale także spowodowało duże problemy z władzami.

W 2021 roku do sieci wyciekła baza danych osób "przekazujących" (wysyłających darowizny) FBK (Fundacja Walki z Korupcją) i zespołowi Aleksieja Nawalnego. Aby wysłać darowiznę, trzeba podać swój adres e-mail, imię i numer telefonu komórkowego, a także miejsce bieżącej pracy. To właśnie te dane wyciekły do sieci. Mając adres e-mail osoby, można już wiele dowiedzieć się. Rosja ma scentralizowany system płatności za media i inne usługi państwa²⁷. Wiele osób nie myśli o tym, że ktoś będzie ich szukał lub ścigał, nie tworzy wielu adresów e-mail i korzysta tylko z jednego. Tak więc wyciek tych danych doprowadził do tego, że w ręce władz (policji i może być FSB), które mają dostęp do danych we wszystkich

²⁶ К.И. Нагорняк - Активность оппозиционных Telegramканалов и поведенческий фактор пользователей Google как метод исследования протестов в Белоруссии 2020 года. Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского, Симферополь, Российская Федерация. DOI: 10.22363/2313-1438-2021-23-1-60-77 страница 69

²⁷ Госуслуги, <https://www.gosuslugi.ru/> [Dostęp 22.09.2022]

państwowych zasobach internetowych, trafiły wszystkie dane osoby, która wysłała pieniądze na rozwój FBK (Fundusz Walki z Korupcją). Po prostu przez adres e-mail otrzymali Pełne Dane osoby. Doprowadziło to do zwolnień niektórych osób, które brały udział w inteligentnym głosowaniu, na niektórych prowadziły sprawy administracyjne.

Doszło również do wycieku danych użytkowników, którzy zarejestrowali się w mądrym głosowaniu. Podczas rejestracji trzeba również podać adres e-mail. Błąd był spowodowany faktem, że programiści zespołu luzem nie określono hosta (klient-serwer aplikacji) z którego aplikacja jest uruchomiona. W ten sposób atakujący mogli połączyć się z programem i przeglądać dzienniki (każda akcja w aplikacji jest zapisywana w logach serwera, jak na przykład w książce konta). Oczywiście podczas rejestracji wszystkie dane użytkownika trafiły do dzienników. Przeglądanie danych starych użytkowników nie będzie działać w ten sposób, ale zobaczenie wszystkich nowych – tak. Tak więc, z powodu jednej niewypełnionej linii w kodzie, kilkaset tysięcy adresów e-mail użytkowników mądrego głosowania wyciekło do sieci.

To tylko kilka przykładów tego, jak media społecznościowe i ogólnie Internet mogą służyć nie tylko opozycjonistom, ale także samej władzy, z którą walczą ci ostatni. Jeśli u zarania Internetu wielu miało nadzieję, że Internet ma wystarczające bezpieczeństwo, to teraz wiele osób boi się nawet pobrać niektóre aplikacje lub zakazane sieci społecznościowe na swój telefon, ponieważ może to prowadzić do problemów z władzą.

Rozdział III

Metody wywierania wpływu za pośrednictwem mediów społecznościowych

Nazwy się zmieniają, ale metody pozostają. Można powiedzieć, że pierwszymi mediami społecznościowymi były gazety. Tak, to nie było tak, jak teraz wygląda Twitter, ale były wiadomości, plotki, historie z podróży i ogłoszenia o pracę, wynajem i tak dalej. Tak więc osoba, która żyła w latach 50. XX wieku, mogła komunikować się z wystarczająco dużą liczbą osób. Wiele udało się nawet komunikować za pośrednictwem reklam w gazetach i umawiać się na spotkania. Po rozpoczęciu ery Uniksa (Unix Epoch 00:00:00 UTC 1 stycznia 1970 roku), a jeszcze bardziej podczas WEB 2.0, jeszcze łatwiej było wpływać na czytelników lub widzów. Próbowałem zidentyfikować kilka głównych metod wpływania na ludzi za pośrednictwem mediów społecznościowych, które możemy zaobserwować bez skomplikowanych badań, po prostu oglądając wiadomości w telewizji lub otwierając popularne konta w mediach społecznościowych w swoim regionie.

3.1 Kontrola nad ważnymi wydawnictwami

Najczęściej robiły to władze, zarówno w Związku Radzieckim, jak i w Stanach Zjednoczonych. Kontrolując większość lub najważniejsze wydawnictwa, a także mając pełną kontrolę nad telewizją, zdając sobie sprawę, że dla większości ludności były to wydawnictwa prasowe i telewizja (sama telewizja pojawiła się w 1930 roku, ale stała się dostępna dopiero w latach 70-80), można było powiedzieć wszystko i mieć pewność, że wielu widzów lub czytelników uwierzy w te informacje.

3.2 Powtórzenie

Nawet jeśli nie mieć pełnej kontroli nad mediami, można skorzystać z innej opcji – ciągłego powtarzania. Kiedy ktoś słyszy te same informacje przez miesiące, mimowolnie zaczyna w nie wierzyć.

3.3 Większość

Używanie terminów takich jak "większość". Jeśli dana osoba zostanie przekonana, że większość ludzi myśli w ten sposób, osoba zacznie wątpić w swoją wiedzę i przekonania na ten temat. W końcu większość nie może się mylić. Tutaj wykorzystują nasze instynkty, które kształtowały się przez wieki. Człowiek po prostu nie przeżyłby, gdyby nie zaczął łączyć się w

grupy, plemię, kraje. Bardzo stara, ale bardzo skuteczna technika psychologiczna. Nie zagłębiając się w badania i eksperymenty, ta technika "gra" na naszych (ludzkich) instynktach społecznych. Natura polega na tym, że człowiek jest istotą społeczną, ponieważ samotnie, na wolności bardzo trudno będzie przetrwać. W tym celu pojawiły się pierwsze plemiona. Minęły tysiąclecia, ale instynkty w człowieku pozostały. Badało to wielu naukowców, przedstawicieli wielu nauk. M.in. zajęto się tym zagadnieniem w tak zwanym eksperymencie z piramidami przeprowadzony przez Valerię Mukhinę do filmu "Ja i inni". W eksperymencie wzięło 7 osób, z których 6 było "figurantami", sześć nazwało wyraźnie czarną piramidę białą. Następnie siódmy, prawdziwy uczestnik eksperymentu, widząc, że piramida jest wyraźnie czarna, powtórzył 3 razy, że jest biała²⁸. Teraz, w świecie mediów społecznościowych, można łatwo przekonać osobę że większość tak myśli. W tym celu dobrze służą Polubienia i komentarze pod postami w sieciach społecznościowych, które naturalnie można "oszukać", tj. sprawiają wrażenie Wielkiego potępienia lub aprobaty dla tego tematu. W ten sposób osoba widzi, że duża liczba ludzi trzyma się jednego myślenia na temat postu (wiadomości), w wyniku czego osoba zaczyna myśleć w taki sam sposób, jak wyimaginowana większość.

3.4 Okienko Overtona

Termin ten oznacza socjologiczną koncepcję istnienia ram dla akceptowalnego spektrum opinii w publicznych wypowiedziach polityków i aktywistów z punktu widzenia obecnego dyskursu publicznego, tj. mówi politykom, na który temat lepiej nie podnosić rozmowy ze społeczeństwem, a na którym lepiej skupić się w swojej kampanii politycznej lub dyskusji. Ale ta metoda, chociaż sam Overton nie odkrył i nie opisał jej w celach propagandy, może być do tego użyta. Najwłaściwszym przykładem na pokazanie okna Overtona w akcji jest podwyższenie wieku emerytalnego w Rosji, kiedy początkowo był to temat niedopuszczalny i nie do pomyślenia, ostatecznie stał się obowiązującą normą zapisaną w prawie.

W dniu 16 kwietnia 2015 roku, podczas bezpośredniej linii Putin powiedział: "Czy możemy, czy jesteśmy gotowi, aby teraz wziąć i dramatycznie podnieść wiek emerytalny? Wierzę, że nie.". Nawet wcześniej Putin stale zapewniał Rosjan, że nie będzie podwyżki wieku

²⁸ Ф. Соколов, *Я и другие* (1971) https://www.youtube.com/watch?v=L_Ye58b-3HM [Dostęp 22.09.2022]

emerytalnego²⁹. Na początku tego samego roku 2015 Ulukajew (Minister Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej od 24 czerwca 2013 do 15 listopada 2016) powiedział, że "dyskusja na temat podniesienia wieku emerytalnego ma prawo istnieć. Rozmawiamy o tym omawiamy tę kwestię. To bardzo wrażliwy społecznie temat, trzeba w ten sposób budować tutaj relacje, aby nie naruszać najbardziej narażonych społecznie warstw - mam na myśli emerytów w wysokim wieku emerytalnym, obecnie działających"³⁰. W kwietniu tego samego roku Aleksiej Kudrin (członek Rady przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej ds. przeciwdziałania korupcji) poparł podniesienie wieku emerytalnego. Oto, co pisze agencja TASS "Kudrin popiera podniesienie wieku emerytalnego w Federacji Rosyjskiej do 65 lat"³¹. W ten sposób temat podniesienia wieku emerytalnego zaczął przechodzić od nie do pomysłu do radykalnego. W 2016 r. szef Rosstatu uznał potrzebę podniesienia wieku emerytalnego³². W 2017 ukazał się artykuł zatytułowany "władze dyskutują o podniesieniu minimalnego stażu pracy w celu uzyskania emerytury"³³. Tak więc, od radykalnego, temat wieku emerytalnego przeniósł się do statusu dyskusji. Tutaj ludzie zaczęli się rozdzielać, ktoś wspierał, a ktoś był zdecydowanie przeciwny podniesieniu wieku emerytalnego. Choć większość była oczywiście przeciwna takim zmianom³⁴, temat podniesienia wieku emerytalnego, który jeszcze kilka lat temu w ogóle nie był omawiany, został skierowany do Wszechrosyjskiego porządku obrad. W grudniu 2017 r. Putin wypowiedział się na ten temat "powinno to nastąpić otwarcie, z zaangażowaniem opinii publicznej i oczywiście w otwartej debacie w organach przedstawicielskich, w tym w parlamencie."³⁵. Następnie możemy powiedzieć, że ten temat zmienił status z prostej dyskusji na całkiem rozsądną decyzję. W 2018 r. uchwalono ustawę federalną z dnia 03.10.2018 N 350-

²⁹ М. Метцель, *Что Владимир Путин говорил об изменении пенсионной системы*, ТАСС, 29.08.2018, https://tass.ru/info/5501212?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com [Dostęp 22.09.2022]

³⁰ Улюкаев: дискуссия о повышении пенсионного возраста имеет право на существование, ТАСС, 12.01.2015, <https://tass.ru/ekonomika/1696096> [Dostęp 22.09.2022]

³¹ С. Красильников, *Кудрин поддерживает повышение пенсионного возраста в РФ до 65 лет*, ТАСС, 14.04.2015, <https://tass.ru/obschestvo/1902700> [Dostęp 22.09.2022]

³² А. Суринов, *Глава Росстата признал необходимость повышения пенсионного возраста*, ТАСС, 15.09.2016, <https://tass.ru/ekonomika/3623188> [Dostęp 22.09.2022]

³³ Т. Ломская, Е. Базанова, М. Папченкова, *Власти обсуждают повышение минимального трудового стажа для получения пенсии*, Ведомости, 22.10.2017, <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2017/10/23/738883-povishenie-trudovogo-stazha> [Dostęp 22.09.2022]

³⁴ *Пенсионная реформа*, Левада-центр, 05.07.2018, <https://www.levada.ru/2018/07/05/pensionnaya-reforma-3/> [Dostęp 22.09.2022]

³⁵ Путин высказался о повышении пенсионного возраста, Пенсионный фонд Российской Федерации, 15.12.2017, <https://pfr.gov.ru/branches/ingush/news~2017/12/15/149363> [Dostęp 22.09.2022]

FZ która zapisała to w ustawie. Tak więc temat podniesienia wieku emerytalnego w ciągu kilku lat przeszedł od radykalnej decyzji do obowiązującej normy.

3.5 Uwikłanie

Jeśli trudno jest wymyślić jedną wersję tego, co się dzieje, a trzeba ukryć prawdę, można dać czytelnikowi tak wiele wersji tego, co się dzieje, że sam zdecyduje, gdzie jest prawda. Takie podejście jest bardzo popularne we współczesnych mediach, w szczególności w Rosji, kiedy tuzin uzasadnień tego wydarzenia jest "rzucanych" na każde wydarzenie. Takie podejście generuje również wiele dyskusji, dając czytelnikowi (widzowi) fałszywe poczucie procesu odkrywania prawdy, chociaż żadna z wersji nie jest prawdziwa.

Przykładem tej metody jest historia zatrucia Aleksieja Nawalnego. W pierwszych dniach po zatruciu opublikowano wiele wersji dotyczących przyczyny zatrucia, oto kilka z nich: "w historii zatrucia Polityka Aleksieja Nawalnego, który zachorował w samolocie, który opuścił Tomsk, pojawiła się nowa wersja. Nasze źródła podały, że w przeddzień Nawalny pił bimber z przyjaciółmi pod Tomskiem."³⁶; "Gwałtowne pogorszenie stanu zdrowia opozycjonisty Aleksieja Nawalnego mogło być spowodowane zaburzeniami metabolicznymi, powiedział Aleksander Murachowski-główny lekarz szpitala pogotowia ratunkowego (BSMP) nr 1 w Omsku, gdzie znajduje się Nawalny"³⁷; " opozycjonista Aleksiej Nawalny mógł otrzymać dawkę bojowej substancji trującej w Niemczech lub w samolocie w drodze tam z Rosji. Powiedział o tym szef MSZ Rosji Siergiej Ławrow, ogłaszając nałożenie sankcji na urzędników RFN i Francji w sprawie Nawalnego, relacjonuje korespondent RBC."³⁸.

Tak więc osoba, która nie śledzi polityki ani stanu rzeczy w kraju wystarczająco aktywnie, aby samodzielnie dowiedzieć się, gdzie jest prawda, a gdzie kłamstwa, widząc jedną z wielu wersji, zaakceptuje tę, która najbardziej mu się spodoba i zapomni o tym pytaniu. Trzeba także zrozumieć, że zwykły człowiek nie ma powodów aby nie ufać do Siergieja Ławrowa (szefa MSZ Rosji) ani do Aleksandra Murachowskiego (naczelnego lekarza szpitala ratownictwa

³⁶ *Навальный пил самогон перед полетом*, MKRU, 20.08.2020, <https://www.mk.ru/incident/2020/08/20/istochnik-navalnyy-pil-samogon-pered-poletom.html> [Dostęp 22.09.2022]

³⁷ М. Лисицына, *Врачи назвали основной диагноз Навального*, РБК, 21.08.2020, <https://www.rbc.ru/society/21/08/2020/5f3f9df49a7947e321887f0a> [Dostęp 22.09.2022]

³⁸ *Лавров заявил о возможности отравления Навального в Германии*, РБК, 12.11.2020, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5fad295d9a79470b0ed74e73> [Dostęp 22.09.2022]

medycznego (BSMP) nr 1 w Omsku). Tak więc, chociaż nie do końca wiarygodne wersje, ale wyrażone przez najwyższego stopnia polityków w Rosji lub autorytatywnego lekarza, mogą stać się prawdą dla wielu ludzi.

3.6 Blogerzy

Jeśli wszystkie powyższe metody były znane przed "erą komputerów", to następna metoda jest zjawiskiem, które pojawiło się dość niedawno. Kupowanie reklam od blogerów na różnych platformach, jedno z najbardziej szczęśliwych i dających świetne wyniki narzędzie.

Zakup reklamy, czyli tak zwanych integracji reklamowych od blogerów, jest dość nowym zjawiskiem, które pojawiło się w wyniku pojawienia się blogerów w sieciach społecznościowych. Nie trzeba nawet mówić o blogerach, integracje reklamowe mogą odbywać się w ten sam sposób z kontami firmowymi (kontami dużych firm) w sieciach społecznościowych. Ta metoda, podobnie jak wszystko inne w Internecie, została wymyślona lub otwarta w celu zwiększenia widowni, w wyniku tego ostatniego - wzrostu dochodów. Jeśli spojrzysz na takie integracje z punktu widzenia biznesu, wszystko jest bardzo jasne i zrozumiałe. Różne marki zaczynają współpracować i tworzyć wspólne projekty (w tym reklamę w sieciach społecznościowych), aby zwiększyć (wymienić) publiczność. Ale wtedy w grę wchodzi polityka, w której procesy są bardzo podobne do procesów w dużych korporacjach. Polityka musi zwiększyć publiczność, która jest wobec niego lojalna, ponieważ później ta publiczność zamieni się w wyborców, którzy zagłosują na swojego ulubionego polityka. Jedyną różnicą jest to, że korporacje osiągają zyski, politycy są władzą.

Jednym z najbardziej uderzających przykładów wykorzystania reklamy w sieciach społecznościowych jest kampania prezydencka Baracka Obamy na prezydenta w 2008 roku. Wtedy wszyscy zdali sobie sprawę, jak ważne są sieci społecznościowe w polityce. Oto, co Bykov I.A. pisze w swoim artykule dla "Biuletynu Uniwersytetu Primorska" „Rozważane są główne technologie internetowe, które były używane przez Baracka Obamę podczas jego kampanii wyborczej w 2008 roku. Technologie takie jak zbieranie funduszy przez Internet, zarządzanie procesem wyborczym za pośrednictwem sieci społecznościowych i kontrolowanie agendy w przestrzeni medialnej w decydujący sposób przyczyniły się do zwycięstwa Baracka

Obamy. Wybory w 2008 roku doprowadziły do pojawienia się nowego zjawiska "elektronicznej kampanii wyborczej"³⁹.

Należy również zauważyć, że za pośrednictwem sieci społecznościowych znacznie łatwiej było znaleźć i agitować ludzi, którzy wcześniej w ogóle nie brali udziału w wyborach. Przypomnijmy, że frekwencja sięgnęła rekordowego poziomu 61,6%, co oznacza wzrost o 7% w porównaniu z poprzednimi wyborami w 2004 roku. To najwyższy wskaźnik frekwencji od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku.

Wiele z tego, co wiemy o wpływie na ludzi, jest badane przez psychologię. To psychologowie, rozumiejąc ludzkie potrzeby, osiągają sukces w diaspory technologii informatycznych. Wszystkie te techniki, które opisałem powyżej, są przede wszystkim związane z psychologią osoby (oprócz ostatniego).

3.7 wpływ

Ale w jaki sposób za pomocą tych narzędzi można rzucić się na aktywność protestacyjną? Bardzo często w rosyjskich mediach (choć myślę, że nie tylko w rosyjskich) ludzie, którzy wyszli na protesty, nazywani są "niższymi warstwami społeczeństwa", bardzo często można usłyszeć, że byli więźniowie po prostu zapłacili lub ogólnie dzieci, które stały się "zabawkami" w rękach polityków apozycyjnych. Taka retoryka naturalnie wpłynie na widza lub czytelnika, po takich stwierdzeniach osoba już się zastanowi, ale czy warto wziąć w tym udział? Zawsze można grać na "większości" lub "mniejszości". Z tego często korzystają wszystkie strony, zarówno władza, jak i opozycja. Tak więc Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, podczas styczniowych protestów w 2021 r., uznało, że w akcjach protestacyjnych wzięło udział tylko 4000 osób: "około czterech tysięcy osób zebrało się na Placu Puszkina w Moskwie, zgodnie z miejskim Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Trwa akcja na rzecz Aleksieja Nawalnego" pisze dziennik Dożdż. Jednak dyrektor funduszu walki z korupcją Iwan Żdanow oszacował liczbę uczestników protestu w Moskwie 23 stycznia na 50 tysięcy osób. W ten sposób każdy pracuje dla swoich odbiorców i stara się grać na uczuciach większości. Doskonała technika, z której korzysta zarówno Nawalny w swoich filmach, mówiąc, że "Putin jest złodziejem", jak i

³⁹ И. А. Быков, *Интернет-технологии в избирательной кампании баракка обамы* УДК 324:004.738.5(73)

prorządowy propagandysty stale unikając nazywania Aleksieja Nawalnego po imieniu i używają do tego zwrotów takich jak: "tego obywatela", "berliński pacjent", "skazany" itp.

Rozdział IV

Aktywność protestacyjna do 2010 roku

W 2000 roku, aktywność protestu z żądaniami politycznymi i ekonomicznymi w Rosji spadła. Było to wynikiem pierwszej kadencji prezydenta Putina, poprawy sytuacji gospodarczej w kraju. Świadczą o tym badania Centrum Lewady dotyczące protestu Rosjan⁴⁰. Choć w latach 90. ubiegłego wieku aktywność protestacyjna osiągała maksymalne wskaźniki. Nie jest to zaskakujące, ale w większości protesty miały charakter ekonomiczny. Tak opisuje się lata 90. XX wieku w raporcie Instytutu współczesnej Rosji⁴¹.

Zdjęcia z sierpnia 1991 roku, przedstawiające tłum ludzi zgromadzonych w Moskwie na wiecu na rzecz Demokracji, do dziś pozostają potężnym symbolem solidarności obywatelskiej. Niemniej jednak lata 90. XX wieku w Rosji minęły pod znakiem Nie walki o prawa obywatelskie i polityczne, ale licznych konfliktów pracowniczych z powodu masowych opóźnień płacowych. Powszechnym zjawiskiem tamtych czasów były demonstracje, strajki głodowe, blokowanie autostrad. Działania protestacyjne osiągnęły szczyt pod koniec dekady, kiedy całkowite zadłużenie płacowe sięgnęło 50 bilionów rubli. Wśród najaktywniejszych uczestników protestów znaleźli się górnicy, pracownicy fabryk, nauczyciele i pracownicy służby zdrowia.

O spadku aktywności protestacyjnej świadczy również Wykres z analizy protestów⁴². Na podstawie tych danych możemy powiedzieć, że maksymalna aktywność miała miejsce w 1991 r., a do 2004 r. potencjał protestacyjny spadł do wskaźników z 1990 r. Pierwsze lata rządów Putina dały ludziom stabilność.

W 2005 roku Putin po raz pierwszy stanął w obliczu pierwszych, masowych protestów związanych z tzw. monetyzacją świadczeń. Tak opisuje wydarzenia w 2005 roku Lulka Olga Fiodorowna "Na samym początku reformy monetyzacji świadczeń spowodowało jednoczesny

⁴⁰ *Протестная активность россиян*, Левада-центр, 08.09.2014, <https://www.levada.ru/2014/09/08/protestnaya-aktivnost-rossiyan-2/> [Dostęp 22.09.2022]

⁴¹ Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России.

⁴² Андрей Владимирович Семенов - Событийный анализ протестов как инструмент изучения политической мобилизации. Центр сравнительных исторических и политических исследований.

efekt deprivacji wielu obywateli. Co więcej, efekt był spowodowany nie tyle ryzykiem pogorszenia jakości życia, co ryzykiem utraty ważnych symbolicznych aspektów statusu społecznego. Tak więc sytuacje, w których starsza osoba przestaje być wpuszczana do transportu publicznego za darmo, chociaż wczoraj została wpuszczona, "pojawiały się codziennie w dużych miastach", powodując uczucie upokorzenia, kłótni i konfliktów. Czynnikiem rozprzestrzeniania się niezadowolenia i zwiększonej aktywności protestacyjnej było "skupienie" wrażliwych kategorii obywateli w organach ochrony socjalnej ludności, gdzie stopień emocjonalny nadal wzrastał, a także, co ważniejsze, dochodziło do solidaryzacji i koordynacji niezadowolonych: "wiece rodziły się praktycznie same, w rzeczywistości ... bez udziału jakichkolwiek partii, ruchów, przywódców"⁴³.

Ponadto Olga Fiodorowna, opierając się na Nikovskaya L. I., Jakimets V. N. charakter konfliktu Rosyjskiej transformacji politycznej pisze, że o wzroście napięć społecznych twierdzili również ankietowani, z których 47% wyraźnie mówiło o możliwości przeprowadzenia masowych protestów w ich okolicy, 37% z nich było gotowych wziąć udział w takich akcjach. Ujawniono również bardzo interesujące tendencje: im większa była osada miejska, tym częściej zdarzały się protesty na danym obszarze; im wyższy był dochód, tym bardziej pewni byli ankietowani o nieuchronności protestu. Dane te potwierdzają również badania Centrum Lewady, na podstawie których w 2005 r. 36% respondentów odpowiedziało, że protesty są całkiem możliwe. Na pytanie "czy sprawy w kraju idą dziś ogólnie we właściwym kierunku, czy też kraj zmierza w złym kierunku?", 58% respondentów udzieliło odpowiedzi że kraj podąża złą ścieżką. To był ostatni raz, kiedy można było zobaczyć takie wskaźniki niezadowolenia z obecnego stanu rzeczy w kraju. W 2005 roku zanotowano najwyższy wskaźnik nieufności wobec rządu Rosji⁴⁴.

Okres od 2005 roku był również interesujący. Protesty powstały głównie na gruncie oszukanych właścicieli mieszkań, protesty przeciwko budowie rurociągu naftowego na jeziorze

⁴³ Люлька Ольга Фёдоровна. Институт социологии и регионоведения Южного федерального университета. Протестная активность в России: общенациональные тенденции и региональная специфика. Ученые записки скагс. 2015. № 4

⁴⁴ *Одобрение деятельности Владимира Путина*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/> [Dostęp 22.09.2022]

Bajkał, w obronie historycznej zabudowy miast. Było też wiele protestów na gruncie ekologicznym⁴⁵.

Przed kryzysem w 2008 roku, ocena Putina i procent poparcia dla działalności rządu był u szczytu⁴⁶. Chociaż już w październiku 2008 r., kiedy indeks s & p500 i indeks PTC zaczęły gwałtownie spadać, co niewątpliwie wpłynęło na gospodarki krajów na całym świecie, ocena Putina i indeks aprobaty rządu Rosji zaczęły gwałtownie spadać, a potencjał protestów z żądaniami gospodarczymi wzrósł z 18% na początku 2008 r. do 39% na luty 2009.

W ten sposób można prześledzić wątek łączący sytuację gospodarczą w kraju z aktywizmem protestacyjnym. Gospodarka kraju jest w złym stanie, a ludzie zaczynają podnosić aktywność protestacyjną.

⁴⁵ Д. Верхотуров, *Социальный протест в современной России*, http://www.zlev.ru/131/131_36.html [Dostęp 22.09.2022]

⁴⁶ *Одобрение деятельности Владимира Путина*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/> [Dostęp 22.09.2022]

Rozdział V

Aktywność protestacyjna w latach 2010 – 2020

Druga dekada XXI wieku naznaczona była tak zwaną "rewolucją Bołotną" lub "rewolucją śnieżną". Jak pisze Miryasova O. A. "Nastroje protestacyjne w latach 2011-2012. nie powstały tam z powodu pogorszenia warunków życia, ale raczej z powodu przejścia problemów materialnych do kategorii drugorzędnych w porównaniu z poczuciem szacunku do samego siebie, samorealizacji."⁴⁷.

Potencjał protestu z żądaniami politycznymi, podobnie jak z ekonomicznymi, wzrósł odpowiednio do 33% i 35%⁴⁸. W ten sposób potencjał protestu z żądaniami politycznymi po raz pierwszy od 1999 r. wzrósł do tak wysokiego poziomu. W ten sposób zmieniła się sama agenda ruchów protestacyjnych z ekonomicznej na polityczną, skupiając się na podstawowych prawach i wolnościach obywateli, takich jak na przykład uczciwe wybory. Raport Centrum Lewady pt. Ruch protestacyjny w Rosji w latach 2011-2012⁴⁹ opisuje jedną z przyczyn tych protestów "i oczywiście są to alternatywne źródła informacji, kanał mobilizacji, przede wszystkim sieci społecznościowe. Ich rola po raz pierwszy pojawiła się w widocznym miejscu podczas wiecu 5 grudnia, kiedy ludzie byli zapraszani za pośrednictwem mediów społecznościowych na tak znaczące i ważne wydarzenie polityczne. Ale znowu rok lub dwa wcześniej taka praktyka była już testowana na imprezach niepolitycznych: w sieciach społecznościowych planowano różne "wydarzenia", wysyłano zaproszenia, to znaczy, że zebrano już pewne doświadczenie. Ponadto w tym raporcie zauważono, że w Moskwie większość protestujących miała poziom zamożności wyżej średniego (75%). Tylko 25% ludności kraju ma takie bogactwo. To właśnie stało się znakiem rozpoznawczym protestujących.

Po 2013 r. potencjał protestu znacznie spadł. Chociaż były oddzielne akcje protestacyjne, na przykład akcja na rzecz Aleksieja Nawalnego w 2013 r., to wtedy był sądzony w sprawie Kirovles, czyli akcji w 2015 r. po zabójstwie Borysa Niemcowa.

⁴⁷ Мирясова О.А. Российская глубинка и мегаполисы: ценностные основания протестных выступлений

⁴⁸ *Оценка текущего положения дел в стране*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/> [Dostęp 22.09.2022]

⁴⁹ *Протестное движение в России в 2011–2012 годах*, Левада-центр, 21.12.2012, <https://www.levada.ru/2012/12/21/protestnoe-dvizhenie-v-rossii-v-2011-2012-godah/> [Dostęp 22.09.2022]

Nowy szczyt aktywności protestacyjnej w Rosji przypadł na 2017 rok, tak zwane protesty antykorupcyjne wywołane filmem "On nie jest Dimonem", opowiadającym o złożonym schemacie korupcyjnym Dmitrija Miedwiediewa. Również w latach 2017-2018 bardzo popularnym tematem protestów był temat podniesienia wieku emerytalnego. Jak to opisują w raporcie Instytutu współczesnej Rosji⁵⁰ "W okresie od września 2017 r. do października 2018 r. odnotowano 1 174 akcje przeciwko podniesieniu wieku emerytalnego, z czego połowa przypadła na lipiec-październik 2018 r. W przeciwieństwie do innych protestów społeczno-gospodarczych tego roku, masowe akcje przeciwko reformie emerytalnej były inicjowane zarówno przez opozycję systemową, jak i pozasystemową".

W lutym 2019 r. w 44 miastach odbyły się protesty w sprawie reformy śmieci⁵¹. Protesty na temat ochrony środowiska zaczęły zyskiwać na popularności w programie informacyjnym. Tak więc, począwszy od 2017 roku, potencjał protestu w Rosji z żądaniami politycznymi i gospodarczymi rośnie, choć w latach 2014-2017 był stosunkowo spokojny⁵². Te lata ciszy były wynikiem aneksji Krymu, przez którą Putinowi udało się bardzo wysoko podnieść poziom aprobaty. W statystykach Centrum Lewady wyraźnie widać, że po aneksji Krymu, ocena Putina wzrosła do 88% w szczytowym momencie. Ten sam wyścig obserwujemy teraz, po ogłoszeniu rozpoczęcia specjalnej operacji wojskowej na Ukrainie. W marcu 2022 r. ocena aprobaty Putina wzrosła do 83%⁵³. Należy również wziąć pod uwagę aktywność medialną w kraju. Po aneksji Krymu w Rosji rozwinęła się cała operacja mająca na celu zamknięcie lub podporządkowanie niezależnych mediów⁵⁴, a to, z kolei doprowadziło do monopolu agendy państwowej w przestrzeni informacyjnej. Obecność tylko mediów państwowych umożliwiła sfalszowanie informacji pochodzących z Ukrainy i Krymu i pokazanie ich w korzystny dla władz sposób. Tak

⁵⁰ Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России

⁵¹ *Протесты и заполненные полигоны. Счетная палата оценила "мусорную реформу" в России*, BBC, 28.09.2020, <https://www.bbc.com/russian/news-54331430> [Dostęp 22.09.2022]

⁵² *Оценка текущего положения дел в стране*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/> [Dostęp 22.09.2022]

⁵³ *Одобрение деятельности Владимира Путина*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/> [Dostęp 22.09.2022]

⁵⁴ M. Kofman, K. Migacheva, B. Nichiporuk, A. Radin, O. Tkacheva, J. Oberholtzer, *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*, 2017, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1498/RAND_RR1498.pdf [Dostęp 22.09.2022]

⁵⁵ *ANALYSIS OF RUSSIA'S INFORMATION CAMPAIGN AGAINST UKRAINE*, NATO StratCom Centre of Excellence (COE), 2015, https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf [Dostęp 22.09.2022]

więc, promując informacje, że W. Putin postępuje właściwie i działa tylko w interesie ochrony ludności rosyjskiej, jego ranking zaczął rosnąć.

Rozdział VI

Podsumowanie

W kontekście pierwszych dwóch dekad XXI wieku widać, że aktywność protestacyjna we współczesnej Rosji nie rośnie gwałtownie. Powodów niezadowolenia ludności kraju jest wiele, ale aktywność protestacyjna nie zyskuje wystarczającej siły, aby coś zmienić. W badaniu Centrum Lewady pisze "większość Rosjan-82% - nie jest gotowa brać udziału w protestach z żądaniami politycznymi."⁵⁶. Potencjał protestu z żądaniami politycznymi i gospodarczymi pozostaje mniej więcej na tym samym poziomie, około 25% Rosjan uważa, że protesty są możliwe⁵⁷. Aktywność protestacyjna przez 10 lat (2010 - 2020) prawie zawsze pozostawała na tym samym poziomie. Nie ma silnego skoku w potencjale protestu ani jego wypłaty. Potencjał protestu wzrastał tylko w "szczytowych" momentach, kiedy były wystarczająco istotne powody, by podjąć decyzję od zwykłego Rosjanina, że trzeba wyjść (wziąć udział) w jakichkolwiek akcjach protestacyjnych. Największe punkty potencjału protestacyjnego w Rosji zaobserwowano w 2005 r., na tle monetyzacji świadczeń, a także w 2009 r. na tle międzynarodowego kryzysu. W drugiej dekadzie, najbardziej masowe protesty były pośród skandali korupcyjnych w wyższych szczeblach władzy Rosji, reform emerytalnych i skandali śmieciowych spowodowanych budową wysypisk śmieci w pobliżu miast. W większości Rosjanie protestowali w kwestiach gospodarczych, chociaż pod koniec drugiej dekady (2017 - 2020) program protestacyjny zaczął zmieniać się w kierunku żądań politycznych, na tle korupcji i fałszerstw wyborczych.

Na podstawie wyników tego badania możemy powiedzieć, że potencjał protestacyjny w Rosji pozostaje na tym samym poziomie przez ostatnie 10 lat. Jednak nie jest to tak jednoznaczna teza. Media społecznościowe przyczyniły się do powstania takiego wyniku. Jak pisałem wcześniej, nie tylko opozycjoniści wiedzą, jak korzystać z nowoczesnych narzędzi, takich jak media społecznościowe, aby promować swoje pomysły. Maszyna państwowa zdała sobie również sprawę, że trzeba pogodzić się z faktem obecności sieci społecznościowych i

⁵⁶ Д. Волков, *Россияне не верят в протесты*, Левада-центр, 28.09.2017, <https://www.levada.ru/2017/09/28/rossiyane-ne-veryat-v-protesty/> [Dostęp 22.09.2022]

⁵⁷ *Оценка текущего положения дел в стране*, Левада-центр, <https://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/> [Dostęp 22.09.2022]

spróbować wykorzystać je do własnych celów. W ciągu ostatnich kilku lat, rząd rosyjski uchwalił szereg przepisów, aby powstrzymać organizację ruchów protestacyjnych w Rosji.

Tak więc istnieje artykuł kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej 212. wprowadzony przez ustawę federalną z dnia 21.07.2014 N 258-FZ, który przewiduje maksymalną karę 5 lat pozbawienia wolności, stanowi "naruszenie ustalonej procedury organizacji lub zgromadzenia, wiecu, demonstracji, procesji lub pikietowania"⁵⁸. Takie artykuły są w prawie wszystkich rozwiniętych krajach świata, ale w Rosji jest osobliwość polega na tym, że organizator rajdu musi uzyskać zgodę władz na organizację wydarzenia. Oczywiście nie jest wydawany na spotkania opozycyjne. Ze względu na fakt, że rajd jest oficjalny i legalny, wielu po prostu nie przychodzi z obawy przed zatrzymaniem na takim wydarzeniu, otrzymaniem dużej grzywny lub w ogóle, z powtarzającym się naruszeniem, otrzymaniem realnego terminu.

Media społecznościowe jeszcze bardziej rozwarstwiły społeczeństwo. Jeśli przed 2010 rokiem ludzie dowiadawali się głównie o problemach w kraju za pośrednictwem telewizji, radia lub rozmów ze znajomymi, to we współczesnym społeczeństwie, w świecie spersonalizowanej reklamy w mediach społecznościowych, osoba, która nigdy nie interesowała się polityką, w ogóle nie dowiaduje się o problemach w kraju. Jeśli użytkownik aktywnie interesuje się polityką, ale preferuje apozycję, to nigdy nie zobaczy wiadomości z prorządowych kanałów i odwrotnie, użytkownik, który popiera obecną władzę, nie otrzyma informacji o aktywności protestacyjnej polityków apozycyjnych. Każda taka sprawa, prowadzona przez osobę, która brała udział w proteście lub organizatora, staje się własnością sieci społecznościowych. Wszystkie te filmy z sal sądowych "rozchodzą się" po Internecie z szaloną prędkością, przyciągając uwagę dużej liczby ludzi, zastanawiając się, czy muszą zaryzykować swoją wolność dla ambicji apozycyjnych polityków?

Swoją rolę wniosła także telewizja, która o protestach mówi wyłącznie w złym duchu "w materiałach propagandowych mediów federalnych (przede wszystkim telewizji) o protestach mówi się wyłącznie jako o aktach przemocy, które są finansowane z zagranicy i mają na celu destabilizację sytuacji w kraju."⁵⁹. Należy zrozumieć, że do tej pory jednym z najważniejszych

⁵⁸ УК РФ Статья 212.1., Консультант плюс,
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/3c21fcb0be9a995abb345c4d386166206558102d/
[Dostęp 22.09.2022]

⁵⁹ Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России

środków uzyskania informacji w kraju od Rosjan jest telewizja⁶⁰. Tak więc, nawet jeśli dana osoba korzysta z sieci społecznościowych, algorytmy sieci społecznościowej, poleca użytkownikowi dokładnie te informacje, których częściej szuka w Internecie, które ogląda na YouTube lub na podstawie kanałów lub osób, które użytkownik obserwuje w sieci Instagram. Jak napisałem w pierwszym rozdziale (1.2 liczba użytkowników) około 80 milionów Rosjan korzysta z sieci społecznościowych. To właśnie ten czynnik, czynnik rankingowy i algorytmy rekomendacji, bezpośrednio wpływają na rozwarstwienie ludności kraju na osoby popierające władzę i opozycyjne. Tak więc, chociaż media społecznościowe mogłyby pomóc osobie zobaczyć sytuację ze wszystkich stron i samemu zrozumieć problem w kraju, nie pozwalają użytkownikowi zobaczyć innej strony pytania, dając użytkownikowi tylko tę treść (informację), która odpowiada jego aktywizm i stanowisko polityczne. Denis Volkov opisuje ten problem bardzo dobrze " do tej pory około 70-75% Rosjan regularnie korzysta z Internetu, sieci społecznościowe – 55-60%. Ale tylko około jedna czwarta populacji korzysta z Internetu, aby otrzymywać wiadomości. Jednocześnie regularnie ogląda programy telewizyjne ponad 80% Rosjan. Dlatego w całym kraju państwo może dość łatwo ustawić własny program: większość po prostu nie wie o tym, co nie pojawia się w wiadomościach telewizyjnych.”. Ponadto Denis Volkov w tym artykule zwraca uwagę na fakt, że sytuacja zmieniła się dramatycznie w młodej grupie wiekowej. Píše więc, że prawie wszyscy młodzi ludzie korzystają z sieci społecznościowych, a ponad 70% z nich uczy się wiadomości, wskaźnik ten spadł do 60% dla telewizji. Wniosek jest dość prosty, im starsza osoba-tym mniej korzysta z sieci społecznościowych, aby znaleźć informacje o sytuacji w kraju. W ten sposób telewizja przerywa wpływ sieci społecznościowych na potencjał protestu, ponieważ mogą wpływać tylko na młodą grupę wiekową w Rosji, podczas gdy większość ludzi w średnich grupach wiekowych i starszych pokoleniach jest pod wpływem telewizji.

Jednocześnie rosyjskie władze podejmują próby ograniczenia dostępu do sieci społecznościowych, w których promowana jest agenda polityczna, która nie podoba się państwu. Ponadto niektóre sieci społecznościowe są zmuszone do powstrzymania tego rodzaju aktywności w swoich sieciach społecznościowych, aby utrzymać biznes w Rosji. Na przykładzie "W kontakcie", który po odejściu Pawła Durowa kupił mail.ru Grupa, na czele

⁶⁰ *Интернет, социальные сети и блокировки*, Левада-центр, 20.05.2022,
<https://www.levada.ru/2022/05/20/internet-sotsialnye-seti-i-blokirovki/> [Dostęp 22.09.2022]

której stoi Alisher Usmanov. Bardzo podobna historia dzieje się z najpopularniejszym zasobem internetowym Yandex w Rosji, który jest zmuszony filtrować wiadomości, nie pomijając tematów niepożądanych dla Państwa w SERP. Z komunikatorem telegram (ogólnie jest to sieć społecznościowa. Ponieważ w nim (w telegramie) istnieje możliwość tworzenia grup i społeczności, co jest integralną cechą sieci społecznościowej), od którego FSB poprosiło o kody dostępu do czytania korespondencji użytkowników. Cała ta kontrola naturalnie wpływa na potencjał protestu. Ludzie boją się nawet dołączyć do czatów i grup poświęconych wezwaniu, ponieważ po prostu boją się, że zostaną znalezione przez organy ścigania.

Tak więc we współczesnej Rosji pojawiła się sytuacja, w której nawet otwarte sieci społecznościowe nie mogą pomóc w poruszaniu ważnych tematów w społeczeństwie rosyjskim. Chociaż z pewnością bardzo wiele protestów po prostu by się nie odbyło, gdyby nie było mediów społecznościowych. Te same protesty antykorupcyjne, które zostały wywołane przez publikację materiałów antykorupcyjnych w sieci społecznościowej YouTube. Ponadto za pośrednictwem sieci społecznościowych można dość łatwo szukać zwolenników i organizować protesty lub wiece. "Dużą rolę odgrywa w tym praca jego zespołu: są tam technicy polityczni, socjologowie, operatorzy, reżyserzy, fotografowie, specjaliści od SMM, pozyskiwania funduszy, pracy z wolontariuszami i mediów." Tak opisuje pracę zespołu Nawalnego w organizacji protestów w 2017 roku. "Wiele osób zauważyło szczególną rolę Internetu i sieci społecznościowych w rekrutacji uczestników marcowych protestów. Mówiąc o sobie, uczestnicy wieców wspominali, że z zainteresowaniem śledzą działalność Nawalnego, czytali jego stronę internetową, oglądali film o Dmitriju Miedwiediewie. Prawie każda regionalna akcja, która odbyła się 26 marca, miała osobną stronę w sieciach społecznościowych, uczestnicy komunikowali się między sobą online, zamieszczali w sieci filmy o tym, jak nauczyciele zniechęcają ich do wychodzenia na wiece protestacyjne."⁶¹. Na podstawie powyższego możemy stwierdzić, że sieci społecznościowe nadal pomagają w organizacji i dystrybucji. Mam dobry zespół menedżerów i specjalistów smm (Social Media Marketing), możesz dotrzeć przez Internet do dużej liczby osób lub wyborców. Warto zwrócić uwagę na zasługę Aleksieja Nawalnego w tej dziedzinie, który za pośrednictwem sieci społecznościowych, poprzez dochodzenia Antykorupcyjne na YouTube, wciągnął dużą liczbę młodych ludzi w politykę.

⁶¹ Д. Волков, *В чём особенности новой волны протестов в России*, Левада-центр, 06.04.2017
<https://www.levada.ru/2017/04/06/v-chem-osobennosti-novoj-volny-protestov-v-rossii/> [Dostęp 22.09.2022]

Chociaż wielu twierdzi, że Rosjanie są apolityczni " Rosjanie są z natury apolityczni i bierni. Pomimo trudności gospodarczych i represji nie są gotowi połączyć sił w konfrontacji z władzą i wolą nie brać udziału w życiu politycznym kraju"⁶².

Ważne miejsce w rozpowszechnianiu informacji w Internecie zajmują boty lub bardziej znana fabryka trolli. Najczęściej są to właśnie boty (programy, które same wykonują określony zestaw działań), ale w wielu przypadkach ludzie to robią⁶³. Tak więc osoba pracująca w "farmie trolli" wyszukuje określone posty (wpisy w mediach społecznościowych) według słowa kluczowego i zostawia tam odpowiednie komentarze. Tak więc osoba popierająca władzę, która natknęła się na jakiś opozycyjny post w sieci społecznościowej, zobaczy w komentarzach setki wpisów potępiających daną agendę lub danego polityka opozycyjnego. Tu już zadziała tzw. efekt większości, a osoba podejmie decyzję, że dany program opozycyjny jest sprawą mniejszości.

Na podstawie wszystkiego, co zostało napisane powyżej, zwracając uwagę na zaangażowanie młodego pokolenia w sieci społecznościowe i chęć wyszukiwania informacji w różnych źródłach, możemy powiedzieć, że moment, w którym ludność Rosji przestanie ufać propagandzie i w swoich osądach polegać na niezależnych dziennikarzach i naocznych świadkach, którzy w większości opierają się na sieciach społecznościowych, jeszcze nie nadszedł. Ale w perspektywie najbliższej dekady można spodziewać się dużego skoku w nieufności ludności Rosji do prorządowych mediów i przejścia na niezależne źródła informacji, w tym sieci społecznościowe. To z kolei doprowadzi do zwiększenia potencjału protestu we współczesnej Rosji. A specyfika organizacji aktywności protestacyjnej i znalezienie źródeł dochodu dla opozycjonistów za pośrednictwem sieci społecznościowych odegra ważną rolę.

Rosja może oczywiście zamknąć dostęp do Internetu, uciekając się do chińskiego scenariusza, ale byłoby to zbyt niebezpieczne. Według raportu Instytutu współczesnej Rosji "zgodnie z jedną z najpopularniejszych narracji, między rosyjskim społeczeństwem a władzą zawarto umowę społeczną, na mocy której obywatele godzą się z niekonkurencyjnymi i sfałszowanymi wyborami, fikcyjnymi instytucjami politycznymi, ograniczeniem swoich praw i

⁶² A. Kolesnikov, *Putin Thrives on Russian Passivity*, Newsweek, 04.11.2015, <https://www.newsweek.com/putin-thrives-russian-passivity-321066> [Dostęp 22.09.2022]

⁶³ Д. Волчек, *"Кремлеботами работают неудачники". Грустные будни "фабрики троллей"*, Радио свобода, 06.03.2018, <https://www.svoboda.org/a/29079871.html> [Dostęp 22.09.2022]

naruszeniem zasady praworządności, uzyskując w zamian dobrobyt gospodarczy i stabilność polityczną"⁶⁴, blokowanie Internetu nie jest częścią tego porozumienia. Wystarczy przypomnieć, jaką falę protestów spowodowało zablokowanie komunikatora Telegram w Rosji. Rosjanie mogą być gotowi do utrzymania umowy społecznej z władzą, ale nie są gotowi do ostatecznego pozbawienia wolności.

Media społecznościowe to potężne narzędzie, które może pomóc dużej liczbie osób znaleźć prawdę w każdej sytuacji. Ale ze względu na politykę it gigantów, takich jak Facebook, Google, VKontakte i tak dalej, którzy są zainteresowani jedynie zyskami z wyświetlania reklam, media społecznościowe jeszcze bardziej dzielą społeczeństwo i nie dają powodu do poszukiwania alternatywnych rozwiązań.

⁶⁴ Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России.

Cytowana literatura

1. Gene Sharp - From Dictatorship to Democracy. A Conceptual Framework for Liberation
2. Андрей Мовчан – Россия в эпоху постправды
3. Inhuman Networks. Social Media and the Archaeology of Connection – Grant Bollmer
4. Андрей Владимирович Семенов - Событийный анализ протестов как инструмент изучения политической мобилизации. Центр сравнительных исторических и политических исследований.
5. Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России.
6. Internet 2010 in numbers - <https://www.pingdom.com/blog/internet-2010-in-numbers/> [dostęp:16.09.2022r.]
7. Obar, J.A. and Wildman, S. (2015). Social media definition and the governance challenge: An introduction to the special issue. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2647377 [dostęp:16.09.2022r.]
8. Дементьева И.Н. Потенциал протеста как форма проявления социального капитала ДК 316.65(470.12) ББК 60.527(2Рос-4Вол)
9. Интернет и соцсети в России в 2021 году - <https://www.web-canape.ru/business/internet-i-socseti-v-rossii-v-2021-godu-vsya-statistika/> [dostęp:16.09.2022r.]
10. <https://www.levada.ru/2022/04/08/internet-sotsialnye-seti-i-vpn/> [dostęp:16.09.2022r.]
11. M.in. A. Legucka, Przyszłość rosyjskiego suwerennego internetu, Biuletyn PISM nr 67 (2265) 29 marca 2021 r; L. Sykulski, Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna, PWN 2019;
12. <https://www.levada.ru/2016/07/12/motivatsiya-uchastvovat-v-vyborah/> [dostęp:16.09.2022r.]
13. Консолидация или протест? „Умное голосование” на Московских выборах, strona 50, DOI: 10.30570/2078-5089-2020-96-1-50-73
14. К.И. Нагорняк - Активность оппозиционных Telegramканалов и поведенческий фактор пользователей Google как метод исследования протестов в Белоруссии 2020 года. Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского, Симферополь, Российская Федерация. DOI: 10.22363/2313-1438-2021-23-1-60-77 страница 69
15. Я и другие (1971) - <https://www.youtube.com/watch?v=LYe58b-3HM> [dostęp:16.09.2022r.]
16. <https://www.levada.ru/2018/07/05/pensionnaya-reforma-3/> [dostęp:16.09.2022r.]

17. И. А. Быков Интернет-технологии в избирательной кампании барака обамы удк 324:004.738.5(73)
18. <https://www.levada.ru/2014/09/08/protestnaya-aktivnost-rossiyan-2/> [dostep:16.09.2022r.]
19. Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России.
20. Андрей Владимирович Семенов - Событийный анализ протестов как инструмент изучения политической мобилизации. Центр сравнительных исторических и политических исследований.
21. Люлька Ольга Фёдоровна. Институт социологии и регионоведения Южного федерального университета. Протестная активность в россии: общенациональные тенденции и региональная специфика. Ученые записки СКАГС. 2015. № 4
22. Верхотуров Д. Социальный протест в современной России http://www.zlev.ru/131/131_36.html [dostep:16.09.2022r.]
23. <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/> [dostep:16.09.2022r.]
24. Мирясова О.А. Российская глубинка и мегаполисы: ценностные основания протестных выступлений
25. <https://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/> [dostep:16.09.2022r.]
26. <https://www.levada.ru/2012/12/21/protestnoe-dvizhenie-v-rossii-v-2011-2012-godah/> [dostep:16.09.2022r.]
27. Россия под властью Путина, 20 лет протестов. Доклад Института современной России